

Bergstein Béla: A polgári vagyonok eredete* II.

3.

Három okát ismerjük már a nagy vagyonok keletkezésének, de e három még sem elegendő az összes vagyonok keletkezésének megmagyarázására. A városi polgárok gazdagsága nemcsak erre a három okra vezethető vissza. Oppenheimer *Grossgrundbesitz und soziale Frage* című pompás könyvében deduktív úton igyekszik a modern gazdasági élet történetének elméleti vázlatát adni. Következtetései arra vezetnek, hogy a cseregazdaság a városi földjáradék útján teremtette meg az első vagyonokat.* Ezt a teljesen elvont megállapítást Bücher** és mások tényekkel is igazolták, s hatalmas *Kapitalismus*-ában Sombart is ezzel az elmélettel magyarázza a nagy vagyonok létrejöttét. Szerinte is a városi földjáradék volt a legfőbb előidézője a tőkeakkumulációnak, s büszkén mondja: „Fel van tárva a titok! Le van leplezve a polgári vagyonok eredete!” Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az elméletet.

Az a terület, amelyen a városok keletkeztek, feudális és patricius nemes családok tulajdonát képezte. „Mindenki, aki később a városban letelepedett, az egész kereskedő és iparos had, a *marchands et manouvriers sans heritage*, szóval az egész városi népesség e néhány család telkén telepedett le, amennyiben nem kapott szállást a város vagy a kolostorok és a templomok telkein.” A telkekért természetesen bért fizettek. A városi népesség szaporodása következtében azonban a bérösszeg, vagy helyesebben a földjáradék rendkívül emelkedett, s a telektulajdonos nemesek gazdagodtak. Pénzbőség áll be, s lassanként általános lesz e vagyonok hasznosítása. A feudális és a patricius

* L. 88 és k. 1.

** Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft*. I. kiadás 237. 1.

urakból kereskedők lesznek, nagy vagyonaikkal, melyeket később földbirtokaik jövedelmével is gyarapítanak, dominálnak a világpiacon, s a későbbi kapitalista kereskedők nem *self made* man-ek, hanem az első városi telektulajdonos nemesek leszármazottai.*

Sombart mindezek bizonyítására tulajdonképpen csak annyit hoz fel, hogy egy csomó német, francia, belga, olasz és angol városról kimutatja, hogy kereskedői között számos nemes eredetű volt. A vagyonok eredetének lépésről-lépésre való kimutatása maga is beismeri, lehetetlen. Azonban kétségtelen, hogy a nemes kereskedők még nem bizonyítanak amellet, hogy vagyonuk földjáraadékból származott. Joggal kérde Strieder,** hogy honnan származott akkor a zsidók vagyona, kik földbirtokot nem szerezhettek? S mivel igazolja Sombart azt, hogy e nemes kereskedők már akkor vagyonos emberek voltak, mikor kereskedni kezdtek, s nem e épen azért lettek kereskedőkké, mert elszegényedtek? S vajjon nemességük nem későbbi eredetű-e mint vagyonosságuk? De egyéb kételyek is merülnek fel. Nagy kérdés, hogy elég nagy volt-e egyáltalában a földjáraadék ahhoz, hogy nagy vagyonok előálljanak? „El kell fogadnunk Schmoller nézetét”, mondja egyik helyen Sombart,*** „hogy (Németország) népességének növekvéséről alig beszélhetünk 1250-től 1450-ig. Ugyanez a helyzet más országokban is.” Városokba özönlésről ebben az időben még nem beszélhetünk. S bár az egész kézműves kort Sombart szerint is a népesedési mozgalmak stagnálása és a technika kezdetlegessége jellemzi, mégis azt állítja, hogy „a népesség gyors szaporodása, a produktivitás tekintélyes növekedése és a népességnek várfalakkal való összeszorítása következtében rohamosan növekedett a telkek ára”† (Megjegyzendő, hogy Eberstadtnak” †† a lakáskérdés egyik legalaposabb ismerőjének véleménye szerint a középkori városokban épenséggel nem szorították össze a népességet a várfalak. A várfalak aránylag igen nagy területet vettek körül, mert számítottak a vidéki lakosságnak ama jogára, hogy háború esetén a falak mögé költözhetik. Azonkívül gyakran bővítették is a városokat.) Az Oppenheimer-Sombart elmélet tehát semmi esetre sem zár ki kételyeket.

Három író támadta meg különösen Sombart földjáraadék elméletét: Strieder, Häpke†† és Heynen. ††† E három közül Strieder az, aki

* Sombart I. 287 és k. 1.

** Strieder: *Zur Genesis des mod. Kapitalismus*. 39 és k. 1.

*** Sombart I. 136.

† U. o. 290 l.

†† Eberstadt: *Handbuch des Wohnungswesens*. 22 és k. 1.

††† *Die Entstehung der grossen Vermögen im Mittelalter*. Schmollers Jahrbuch 1905.

a legnagyobb készütséggel és a legélesebb logikával végezte feladatát. Ő, amint már láttuk, legelőször is azt kérdezte, hogy honnan szármagott a zsidók vagyona? Erre Sombart egy meglehetősen merész hipotézissel felel, melyet tények egyáltalában nem igazolnak. A zsidók vagyonukat még az ókorban szerezték, s a népvándorlás viharain át mentették meg a középkor számára.* Ezt a hipotézist újabban Schipper** egy már jobban megalapozottal akarja helyettesíteni. A zsidók szerinte eredetileg ingatlanokat szerezhettek. Csak a X—XI. századok folyamán fosztották meg őket nagy kiterjedésű földbirtokaiktól. De csak földbirtokaiktól! Ingó vagyonukat magukkal vihették, s ezzel kezdtek kereskedni, ide vezethető vissza vagyonuk. Később, mint láttuk, különböző állami hivatalokban találjuk őket, s talán ezzel, mint a zsidó vagyonok másik forrásával kiegészíthetjük az elméletet. Miután így a zsidó vagyonok kérdését legalább részben megoldottuk, térjünk vissza Sombarthoz. Strieder nem tartja kizártnak, hogy bizonyos esetekben a városi földjáradék nemes embereket meggazdagított, s hogy ezzel a vagyonnal azután később kereskedést kezdtek. Néhány tény is bizonyítja ezt. Azonban e néhány tényt nem tartja elegendőnek ahhoz, hogy a jelenséget általánosíthassa. Kutatásai két dologról győzték meg. Egyik, hogy a földjáradék emelkedése, amennyiben erről egyáltalában szó lehet, nem a nemes ősbirtokosok zsebébe folyt. A másik, hogy ezen nemes urakat nem a pénzbőség, hanem a szegénység, vagy a szegényedés vitte a kereskedésre.

Abban az időben ugyanis, amelyben az első városi települések történtek, minden telektulajdonos igyekezett telkét értékesíteni. A birtokos családokon kívül maga a város, továbbá az egyház és a kolostorok versenyeztek a bevándorlók kegyéért, kiknek szerették volna bérbeadni telkeiket. A verseny tehát nagy volt s annál kisebb a bérösszeg.*** Ámde nem szólt rövid időre a szerződés, melyet a bérlőkkel kötöttek. Örök időre, vagy 100—200, sőt 900—1000 évre szóló bérlet volt szokásos.† Az örökbérlet természetesen kizárt minden béremelést s a hosszú időre szóló bérleteknél is csak ritkán használták ki az idő lejártát. Rendes körülmények közt hallgatagon folyt tovább a bérlet, mert ritkán akadt ép a kellő időben új bérlő s a tulajdonos örült, hogy régi jövedelmét el nem veszítette. †† Ilyen körülmények

* Sombart I. 270.

** Id. műve 13. 1.

*** Strieder id. m. 65 1.

† Sombart I. 289, Strieder 67 1. *Von Anfang an ist in den deutschen Urkunden die zeitliche Begrenzung des Leihrechtes selten*, mondja Eberstadt id. műve 31 és 33—34 és k. 1.

†† Strieder id. műve 69. 1.

között alig változott a bérek névértéke. Tényleges értéke azonban valóságban csökkent, mert a pénzek az uralkodók pénzügyi politikája folytán az egész középkoron át folytonosan rosszabbodtak s vevőerejük állandóan csökkent. Kinek a zsebébe folyt tehát a földjára-
 dék? Mert a földjára-
 dék kétségtelenül emelkedett, ha nem is a maihoz hasonló óriási mértékben. A földjára-
 déknek nem az őstulaj-
 donosok látták a hasznát. Az örök vagy igen hosszú időre szóló bérlet inkább csökkent, mint emelkedett. A bérlők azok, akik a lakosság szaporodásával bérelt telkük egy részét bérbeadták. Ugyanezt tették az albérlők s így az ő zsebében is elveszett egy része a földjára-
 déknek. De csak egy része! S ez a lényeges, mert a városi föld-
 járadék ily módon elosztódott az albérlők, bérlők és tulajdonosok kezében s sehol sem idézett elő önmagában nagy vagyonfelhalmozó-
 dást. Legkevésbé valószínű azonban, hogy az őstulajdonosoknál áll-
 hatott volna elő ennek következtében pénzbőség. Pénzbőség sombarti értelemben, melyet már nem lehetett másképpen felhasználni, mint épen kereskedéssel.*

De mivel magyarázzuk meg azt, hogy a kézműves kor előkelő kereskedői között annyi nemes embert találunk? Sombart a nemesek nagy számával a földjára-
 dék szerepét akarja beigazolni. Azonban ez még nem bizonyíték sem az elmélet mellett, sem ellene. Strieder és Heynen azonban tényekkel igazolják, hogy Augsburg és Velence nemes kereskedői nem a földjára-
 déknek köszönheték vagyonukat. Strieder nyomon követi Augsburg város nemes kereskedő családjainak törté-
 netét s egyetlen egy esetben sem találja beigazoltnak Sombart elmé-
 letét. A nemesek vagy teljes szegénységben voltak, vagy nem rendelkeztek nagyobb vagyonnal, mint egy középszerű kézművesmester, akkor, mikor épen szegénységük kényszerítő nyomása alatt kereskedéshez fogtak. Vagy nemességüket csak később szerezték meg, mikor már megtollasodtak. Heynen** pedig Velencéről bizonyítja be, hogy a Som-
 bart-elmélet reá nem alkalmazható. Pedig Sombart*** büszkén állítja: „Ha valahol, hát Velencében áll az a tétel, hogy nem azért lett gazdag, mert kereskedelmet folytatott, hanem jövedelmező módon azért folytathatott kereskedelmet és más foglalkozást, mert gazdag volt.” Velencében már akkor voltak nagy vagyonok, mikor még föld-
 járadékról szó sem lehetett s később pedig a velencei település sem történt nyugati formában, úgy, hogy gazdagság sombarti földjára-
 dék útján elő sem állhatott.

* U. o. 67. és k. 1.

** Heynen id. m. 18.

*** Sombart I. 314. 1.

Ennyit Sombart elméletéről, melyet a tények nem igazolnak kellőképpen s ahogy mi tanulmányaink alapján a dolgot látjuk, Sombart elmélete helytelen. Azonban teljesen tudatában vagyunk annak, hogy szerény állításunk nincs kellőképpen megalapozva. Alapos ítélet alkotásához széleskörű levéltári kutatások kellenének, melyhez sem időnk, sem alkalmunk nem volt. S azért csak a legfőbb ellenvetéseket foglaltuk össze, melynek erejéről az is elég bizonyosság, hogy Sombart sehol sem verte vissza az elmélete ellen irányuló ostromot, bár műve megjelenése óta csaknem egy egész évtized múlt el.

4.

Mondottuk fentebb, hogy Marx volt az, aki a tőkét tulajdonképpen fölfedezte, aki annak a lényegét legelőször tárta föl teljes ridegséggel. Marx a tőke történetével is foglalkozott, ebben az irányban végzett kutatásai azonban nem támaszkodhattak oly hatalmas anyagra, mint azokéi, akik utána jöttek. Az utóbbi félszázad gazdaságtörténelme mérhetetlen kincset tárt fel s jórészt ennek köszönhető, hogy Sombart *Kapitalismus*-a mélyebbre hatolt azoknál a rapszodikus megjegyzéseknél, melyek a tőke eredetéről Marx *Kapital*-jában találunk. Mindamellett a tőkekeletkezés legfontosabb kérdésére vonatkozólag a Marx nézetét tartjuk helyesnek.

Marx a tőke kiinduló pontját a kereskedő és az uzoratókében látja. „Nemcsak a kereskedelem, hanem maga a kereskedő-tőke is régibb, mint a kapitalista termelőmód, sőt ez (t. i. a kereskedőtőke) a legrégebb, szabad megjelenési formája a tőkének.”* Az uzoratótőke szerepét már láttuk s megállapítottuk, hogy az csak meglévő vagyonekat gyarapíthat. De honnan származtak ezek a vagyonok? Legfőképpen a kereskedelemből, ez a Marx felelete.** Sombart azonban megtámadja ezt a felfogást. A tőke első funkciója a kereskedelem volt, de kezdetei nem vezethetők vissza a kereskedelemre. Vizsgáljuk meg, milyen szerepet játszott a kereskedelem a nagy vagyonok létrejöttében.

A kézműves kort minden téren a kisméretűség jellemezte. Ez alól az általános szabály alól nem vehetők ki a kereskedők sem. A legnagyobb tévedés a kézműves kor kereskedőiben modern kapitalista kereskedőket keresni. A modern kereskedelem feltételei, a nagy árútermelés és a fejlett forgalmi eszközök, e korban meg nem voltak meg. S az egész kereskedelmi technika, a levelezés és a könyvvezetés a fejlődés alacsony fokán állott. Modern kapitalistát

* Marx III².a 1. 308 1

** Marx I.⁵ 109 „, 715 1. III. ². 320 1. stb.

tehát ne keressünk a kézműves kereskedőben. De ha nem kereshetünk modern kapitalistát, miért ne kereshetnénk annak az őst? A kereskedelem nem volt oly nagy méretű, mint ma. A mai nagy vagyonok a kereskedők kezében csak kereskedő tevékenység folytán össze nem gyűlhetnek. De ami bennünket érdekel, az az, hogy e nagy vagyonok kezdete nem lehetett-e a kereskedelem? Nem gyűlhetett-e össze a kereskedőknél az az első vagyon, amelyet uzsorával, közjövedelmek bérletével, gyarmati kereskedelemmel stb. mérhetetlenül fokozni lehetett, nem lehetett-e a kereskedelem a későbbi nagy kereskedő tőkék kezdete? Sombart felelete: Nem!

Nem fogadjuk el ezt a feleletet. A kereskedelem volt a legfőbb a mai nagy vagyonokat létrehozó tényezők között. A kereskedelem legelső formája, a rablókereskedelem már alkalmas volt arra, hogy a rablókereskedők kezében az első vagyonok összegyűljenek. Már pedig a rablókereskedők, kiknek velencei szerepléséről már említést tettünk, egyetlenegy országban sem hiányoztak.* Ennél azonban sokkal fontosabb a kereskedelem másik kezdetleges formája, a még nem hivatásszerűen üzött, hanem csak bizonyos kedvező esetekre kiterjedő alkalmi kereskedés. Az alkalmi kereskedésből vezethetők le a későbbi nagy vagyonok, ez volt a vagyongyűjtésnek legelső csírája. Kézművesek ugyanis, kik ipari tevékenységük által is fedezhették szükségleteiket, néha-néha megragadták egy-egy kedvező üzlet kínálkozó alkalmát s amit ily módon kerestek, azt mind megtakaríthatták, mert ipari tevékenységük szükségleteiket úgyis biztosította. Így kezdte alkalmi kereskedéssel sikerekben ugyancsak gazdag pályafutását, mint egyszerű szabómester Vicko von Geldersen, a későbbi hamburgi nagykereskedő és Ratsherr.** És Strieder is egy egész csomó kézművest említ, ki teljes szegénységgel kezdte. Mestersége mellett alkalmi kereskedést folytatott s csak később lett hivatásos kereskedő s mint ilyen, vagyonra, tekintélyre tett szert. Így Thomas Ehern,*** a későbbi tekintélyes augsburgi posztókereskedő egyszerű takácsmester volt, ki eleinte csak mellékesen foglalkozott gyapjúkereskedéssel. Később felhagyott az ipari tevékenységgel s gazdag kereskedő lett belőle. Ugyanígy csinált karriert Hans Bimmel, † Jakob Herbrott†† és sok más tekintélyes augsburgi kereskedő is, kiknek vagyona az alkalmi kereskedésre vezethető vissza. S azok az augsburgiak, kik a városi patríciusok vagy a feudális nemesek sorából kerültek ki, azok sem

* Somb. I. 190.

** Vicko v. Geldersen naplója. Nirmheim féle kiadás XIV. 1.

*** Strieder id. m. 142. 1.

† U. o. 148. 1.

†† U. o. 185. 1.

kezdték másképp és nagyobb vagyonnal munkájukat, mint ezek az egyszerű kézművesek. S hogy a kézműves kereskedelem mellett is összegyűlhettek az első vagyonok, hogy a kereskedők megtollasodhattak, az kétségtelen. A középkori kereskedelem két okból, egy negatív és egy pozitív okból alkalmas volt a vagyonyűjtésre.

A negatív ok az volt, hogy a kézműves kereskedőnek szükségletei kielégítésére minél kevesebb pénzre volt szüksége. Az egész kézműves koron át egyedül a feudális úr volt az, akinek nagy summa pénzek kellettek, hogy pompát fejthessen ki, hogy politikai állását fentartthassa stb. De a kereskedő csaknem minden keresményét megtakaríthatta. Maga Sombart írja,* hogy még a XIX. század elején is, a városi polgárok csaknem minden szükségletüket a maguk zárt gazdaságában termelt javakkal elégítették ki. Húst legritkább esetben vettek. Disznó és aprómarha volt bőven a háznál és a veteményes kert szolgált gyümölcssel meg főzelékkel. Az orsó még mindig a háziasszony szimbóluma volt, s a magaszötte vászon a becsület dolga. Tisztességes leányzó pedig addig férjhez sem mehetett, míg kelengyéjét maga meg nem szötte. A bőrt otthon készítették ki s nemcsak a fehéreneműk, ruhák és kendők készültek otthon, hanem a cipők is, és a kárpitos munkát is otthon végezték, legfeljebb egy-két napra fogadtak munkást a házhoz. Csak ha ezt szem előtt tartjuk, érthetjük meg, hogy kézművesek, akik a legkezdetlegesebb technikával s minimális munkabéért dolgoztak, szintén képesek voltak arra, hogy egy kis vagyont megtakarítsanak. A kereskedők pedig, akik kétségkívül sokkal nagyobb nyereség-eshetőséggel dolgoztak, mint a kézművesmesterek, vagyonra is tehetek szert. S ez a második, a pozitív ok. A vagyonyűjtés nemcsak a fogyasztás kicsiny volta, hanem a nyereség nagysága miatt is lehetséges volt. Maga Sombart említi, hogy a kereskedők sok helyütt monopóliumot élveztek és korlátlanul zsákmányolhattak ki egyes vidékeket.** Ilyen esetekben természetes dolog, hogy a meggazdagodás lehetséges volt. Azonban nemcsak ily rendkívüli esetek vezettek a meggazdagodáshoz. Ugyancsak Sombart számításai szerint ugyanis a nyereség rátája egyes rendkívüli esetektől eltekintve, midőn 135% is volt, körülbelül 10—20% volt.*** Ez szerinte nem vezethetett a meggazdagodáshoz. Azonban ez a 10—20% nem egy évi nyereség rátája, hanem egy üzletnek a haszna, úgy hogy az, akinek évente csak ötször sikerült pénzét megforgatni, 10% mellett évente 61%, 20% mellett 149% nyereségre tehetett szert. S ez ellen nem ellenérv, hogy

* Sombart: *Deutsche Volksw. im XIX. Jahrhundert* 36. és k. 1.

** Sombart: I. 232.1

*** Sombart: I. 228 és k. 1

a Peruzzi-ak, Bardi-ak, Strozzi-ak óriási vagyonának 20—30 évre kiszámított átlagnyeresége csak 14—20%. Évtizedekig senki sem gazdagodhatik rohamosan. Elég volt néhány év a meggazdagodáshoz, melyet ismét évekig tartó pangás követhetett. Nem tarthatunk Sombarttal akkor sem, midőn kiszámítja, hogy átlagban milyen kicsi összeg jutott egy-egy kereskedőre, mert nagy volt a kereskedők száma és kicsiny a forgalom. Nem az átlagot keressük, hanem a vagyonkülönbséget. Voltak-e, lehettek-e szegények és gazdagok a kereskedők között? Midőn 1303-ban 47 kereskedő 749 zsák gyapjút exportál Angliából, nem az a lényeges, hogy ez kereskedőnként csak 16 zsákot tesz ki.* Hanem az, hogy egy közülök 91 zsákot, egy másik 68-at visz ki s viszont vannak közöttük egész jelentéktelen emberek. Vagy midőn 61 kereskedő 9544 forint értékű árut szállít a frankfurti vásárra, ez a kapitalizmus szempontjából 156 forintos átlagot nem jelenthet.** Egyik kereskedő több mint 700 forint, három másik 600 forint értékű árut szállít, tehát már jelentékeny vagyonosságról tesz tanúságot. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a kereskedők nemcsak egy helyen és nemcsak egy áruval kereskedtek, 73 féle árurol találunk följegyzéseket Vicko von Geldersen naplójában,*** kinek több ízben alkalmazottja is volt, és sokoldalú üzletének évi forgalma 1100 lübeci márkát tett ki, amelynek fémértéke körülbelül 13.200 koronának, tényleges értéke pedig 92.400 koronának felel meg.† Ahol ilyen tekintélyes összeget tett ki az évi forgalom, ott tekintélyes lehetett a nyereség is. Ez ellen nem bizonyít, hogy e kor kereskedői még írni is alig tudtak s a kettős könyvvitelt nem ismerték. Abban a teljesen primitív környezetben az egyéni életrealitáságtól és praktikus ismeretektől függött a kereskedő sikere s hogy ezek a praktikus ismeretek elég jelentékenyek voltak, arra példa Vicko von Geldersen, aki sóval és lovakkal, szénnel, gabonával, kendőkkel és minden egyébvel kereskedett s akinek feljegyzései között ha kettős könyvvitelt nem is, de számtalan pénzfajjal való elszámolásokat találunk.

Mindebből azonban nem következik, hogy a középkor kereskedője hasonlított a maihoz. Az nem volt a mai értelemben vett kapitalista. Inkább hasonlított a Beregben, Szabolcsban stb. közismert falusi zsidóhoz, ki teljesen elvonultan zsugori módon él s kicsiny batyujával vagy szekérével bejárja a falvakat, megcsalja és kiuzsorazza az elmaradott parasztságot s bár jelentéktelen és semmitmondó külsejére nézve, mégis tekintélyes vagyonnal rendelkezik. Vagyonnal! Ez az a

* Ugyanott 173. I.

** Hápke id. értek. 263. I.

*** LIV. és k. 1.

† Ugyanott LIV. és LXXII. old.

szó, amelyet megragadunk. A kézműves kor kereskedelme nem teremthette meg önmagában a mai nagy vagyonokat. Azonban lehet a kiinduló pont. A kereskedő volt az, aki legelőször vagyonhoz jutott, mellyel városi ingatlanokat, járadékokat vásárolhatott, kiuzsorázhatta a feudális urat, bányákat vásárolhatott vagy bérelhetett, szóval amely első gradus volt *ad Pamassum*. A kereskedelem a mai nagy vagyonok megteremtője.

Láttuk azokat a tényezőket, amelyek az első nagy vagyonokat megteremtették. Mindezek azonban aligha lettek volna képesek a kapitalizmusnak megfelelő tőkeakkumuláció előidézésére. Azonban a világpiac gyors kiterjedése, a XVI—XVII. század kereskedelmi forradalmi, melyek a nagy földrajzi felfedezésekkel voltak kapcsolatosak, gyorsan megnövelték a kereskedő tőkét. Ez a gazdasági forradalom, amely a gyarmatosításban nyilatkozott meg s amely nem volt egyéb, mint az európai népeknek a többi földrészek lakói ellen folytatott rablóhadjárata, ez volt az, amely Európában mérhetetlen kincseket halmozott fel s amely nélkül a modern kapitalizmus elképzelhetetlen. Ebből a rablóhadjárataból minden tekintélyesebb európai nemzet kivette a maga részét. Mindre ráolvasható Marx mondása: „Amerika ezüst- és aranybányáinak felfedezése, a bennszülöttek kiirtása, rabszolgaságba törése és bányamunkára való alkalmazása, Keletindia meghódítása és kifosztása és Afrika átalakítása egy nagy vadászterületté, melyben feketebőrűekre vadásztak, jellemzik a kapitalista termelés hajnalhasadását. Ezek az idillikus események a kezdetleges akkumuláció legfőbb tényezői!”*

Azok a formák, amelyekben a többi földrészek kincseit és munkerejét Európa számára kirabolták, a kereskedelem, a rabszolgamunka és rabszolgakereskedés, a nemes ércek elrablása, vagy ravasz fondorlattal való megszerzése voltak. A kereskedők a bennszülöttek tudatlanságát használták ki, úgy hogy a *Hudsonbay Company* a XVIII. század elején 2000% nyereséggel adta el árúit a bennszülötteknek. A portugálok exportja pedig rendes körülmények között 400%-ot jövedelmezett.** S oly nagy arányúak voltak a gyarmati kereskedők visszaélései, hogy a bennszülöttek vad gyűlölettel viseltettek a kereskedők iránt és készek voltak bármely pillanatban arra, hogy őket meggyilkolják.***

Azonban az európai kultúrnépeket nemcsak az a vagyon érdekelte, mely a bennszülöttek kezében volt s amelyet kereskedelemmel oly könnyen meglehetett szerezni. Ott, ahol nem volt kész munkatermék,

* Marx I. 5. 716.

** Sombart: I. 329.

*** Ugyanott 330. 1.

volt munkás és munkaerő, melyet lelketlen erőszakkal ki lehetett zsákmányolni. Bányákban, iparvállalatokban és a mezőgazdaságban munkára kényszerítették a bennszülötteket s ily módon szintén nagy vagyonokra tettek szert. Az olaszok, különösen a velenceiek voltak azok, akik a gyarmatok kifosztásának jó példájával előljártak. Palesztina és Szíria, valamint az Aegei-tenger szigetei voltak azok, amelyekre hálójukat kivetették. Virágzó mezőgazdaságot, pezsgő életet találtak ott s pusztulást teremtettek. Az olasz iskolába járó portugálok, spanyolok, hollandusok stb. pedig felülmúlták mestereiket. „Meggazdagodtunk, mert egész törzsek és népfajok haltak meg értünk s egész földrészek néptelenedtek el miattunk.”* A rabszolgamunka terhei alatt ezersen és ezersen pusztultak el. S hogy minő vagyonokat teremtett meg a rabszolgakereskedés, arra jellemző, hogy néger hercegek egy lóért 10—15 embert is adtak. Courbe, Guinea főnöke pedig egy 1693-ban kelt okiratban említést tesz arról, hogy 800 rabszolga, melyet 29.200 livres-ért vettek, 240.000-ért kelt el.**

Jelentőségében még ezt is fölülmúlja a gyarmatok aránya és ezüstje. A XV. század közepéig Európában folytonosan csökken az ezüst- és az aranykészlet. A kereskedelem, különösen a velencei kereskedelem útján tekintélyes aranytömegek mentek keletre s ha a gyarmatok nem vetnek véget az általános pénzhiánynak, nem fejlődött volna ki oly gyorsan a modern gazdasági élet. Azonban segítségül jöttek a gyarmatok. Ázsia, Afrika és legfőképpen Amerika óriási arany- és ezüstmennyiséggel szolgált. Csak egyedül Afrikából 1493—1700-ig 9500 kg. aranyat importáltak körülbelül 26,505.000 márka fémértékben.*** De hogy hasonlítható ehhez Amerika mesés gazdagsága, hol minden valósággal aranyban fürdött. Az európai kultúra küldöttei mohón vetették magukat e kincsekre. S nem kíméltek meg semmit, épúgy, ahogy nem kímélték meg az embereket. „Joggal mondták, hogy a spanyolok vadállatokhoz hasonlóan zsákmányra vadászva kalandozták be az új országokat. Csalás, csel és durva erőszak mind közreműködtek abban, hogy az évezredek óta összegyűjtött kincsek az új urak birtokába kerüljenek. Megzsarolták a hercegeket, feltörték a sírokat, letörték a templomokat díszítő aranylapokat, s a lakosok testéről lopták le az ékszereket.”† Mérhetetlen kincsek kerültek így európai kezekbe, melyek meggazdagítottak számos kereskedőt s aranyra vadászó kalandort és az állami hivatalnokok nagy seregét. De ezek csak a közvetlen meggazdagodás esetei. Az aranybeözönlés következtében a

* Ugyanott 348. 1.

** Sombart: I. 354. 1.

*** Ugyanott 366. 1.

† Ugyanott 367. 1.

pénz vevőerejének csökkenésével kapcsolatban emelkedtek az árak. A nagy ingatlanok bérlői tehát, akik még a régi pénzérték alapján fizették a bért, meggazdagodtak. Ugyancsak vagyonra tehetek szert azok a kereskedők és iparosok, kik a pénz vevőerejének rohamos csökkenése előtt munkaterméket, illetve nyersanyagot vásároltak. Így váltak a gyarmatok számos ember meggazdagodásának forrásává.

A gyarmatok jelentősége azonban nemcsak abban rejlik, hogy általuk egyes emberek meggazdagodtak. Az az objektív tény is fontos hogy Európában ennek következtében nagy anyagi erő gyűlt össze. A többi földrészek munkájának gyümölcse halmozódott fel Európában, s ez lett a *nervus rerum gerendarum*, a későbbi gazdasági fejlődés lelke. S hogyha Magyarország gazdasági elmaradottságának okait kutatjuk, talán nem egészen alaptalanul állíthatjuk, hogy a korai kapitalizmus azért is fejlődött ki oly lassan Magyarországon, mert a gyarmatok kizsákmányolásából nem vette ki a maga részét.

Ezzel a kapitalizmus legfontosabb, anyagi feltételének létrejöttét megismertük. Láttuk azokat az okokat, melyek a nagy polgári vagyonokat létrehozták s ha még ehhez hozzávesszük, hogy a vagyonok felhalmozódását a társulás* és a hitel** fokozta, s hogy különösen az újabb korban, a földjáradék rohamos emelkedése előmozdította,*** akkor az összes fontos tényezőket kimerítettük. Az előmozdító tényezők mellett azonban ne feledkezzünk meg a nagy pusztító erőről, a háborúról sem. Az elmúlt századok viharai számos óriási tőkét semmisítettek meg. Háborúk emésztették fel az egyes államok óriási adósságait, háborúk tettek tönkre számos kereskedőt és kényszerítettek számos kapitalistát arra, hogy előről kezdje a tőkeakkumuláció munkáját. Később pedig, midőn az egyes államok a gyarmatok kizsákmányolásáért kezdtek versenyezni, ez a káros hatás még fokozódott. Alig kezdődött meg ugyanis a gyarmatok gazdagsága folytán a kapitalizmus kialakulása valamely államban, máris összebújt a többi, rátört arra, amely a gyarmatokat kezében tartotta, megfosztotta hatalmától és meggátolta a kapitalista fejlődést, melynek egyes győztes államban ekkor újra kellett kezdődnie. Így vándorolt a kezdődő kapitalizmus a gyarmatok fölött való hatalommal együtt Spanyolországból Hollandiába, innen Franciaországba, majd Angliába, mindig újra kezdődvén, természetesen nagy tőkeáldozatok árán. Végre a XIX. századdal aránylag békés idők következtek s ez a béke kétségtelenül könnyítette a kapitalizmust diadalra juttató tényezők nagy munkáját.

* Sombart: I. 376.

** Sieveking id. cikke 67. 1

*** Sombart II. 239. 1.